

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΣΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

15
1921

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ÉDITIONS

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

BAS. N. GRÉGORIADÈS

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΙΣ

ΜΑΡΤΥΡΙΚΗΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΙΑΣ

(27 Σεπτεμβρίου 1916 — 1921 'Απριλίου 1917) 1

Ότε τῆ 1914 ἐτηλεγραφήθη ἡ ἐν Σεραγέβη δο-
λοφονία τοῦ Διαδόχου τῆς Σερβίας, δὲν ὑπῆρξα βεβάζως ἐγὼ ὁ μό-
νος διαισθανθεὶς, ὅτι ἐκ τοῦ τραγικοῦ ἐκείνου γεγονότος ἐμελλον
ν' ἀπορρεῦσωσι περιπλοκαὶ σοβαρά, δυνάμεναι νὰ γάγωσι καὶ εἰς
πόλεμον διεθνή. Μόνον δ' αἱ διαστάσεις, ἡ διάρκεια καὶ ἡ ἔντασις
τοιοῦτου πολέμου δὲν ἦτο δυνατὸν ἀκόμη νὰ προεικασθῶσιν, ὡς οὐδὲ
νὰ μαντευθῆ καὶ ἡ ἐπίδρασις ἦν τοιοῦτος πόλεμος ἠδύνατο ν' ἀσκή-
σῃ ἐπὶ τὴν διὰ δύο νικηφόρων πολέμων ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ εὐ-
κλεῶς κατέχοντος τὸν Ἑλληνικὸν Θρόνον Βασιλέως Κωνσταντίνου
αὐξηθεῖσαν Ἑλλάδα.

Μετὰ δέους πράγματι ἤρχισε παρακολουθῶν ὁ ἑλληνικὸς κό-
σμος τὰ τοῦ ἐκραγέντος διεθνοῦς πολέμου, τοῦ δεινοτάτου πάντων
τῶν ἄχρι τοῦδε γενομένων. Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Ἑλλάδος,
ἣτις ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων εὐρέθη πάντοτ' ἐκτεθειμένη εἰς

1. Μεταξὺ τῶν καταλοίπων τοῦ Λάμπρου εὐρίσκομεν ἐν ἰδιαιτέρῳ φα-
κέλῳ τετράδιον περιέχον τὴν ἀρχὴν δυστυχῶς μόνον τῶν ἀπομνημονευμά-
των τῆς πρωθυπουργίας τοῦ Λάμπρου γραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἰδίου. Οὐδεμία
ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Λάμπρος ἐσκόπει νὰ περατώσῃ τὸ ἔργον τοῦτο,
ὅπερ ἀναμφιβόλως θὰ ἔχυνε ἄπλετον φῶς ἐπὶ τῶν τελευταίων γεγονότων,
ἀλλ' ἡ ἀσθένεια καὶ ἔπειτα ὁ θάνατος ἐκώλυσαν αὐτόν. Ἐν τῷ αὐτῷ φα-
κέλῳ εὐρίσκομεν μετάφρασιν τῆς ἀρχῆς ταύτης τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ
Λάμπρου εἰς τε τὴν γαλλικὴν καὶ γερμανικὴν, γενομένην ὑπ' αὐτοῦ τοῦ
ἰδίου. Ὡς φαίνεται ὁ Λάμπρος ἐσκόπει τὴν τύποις ἔκδοσιν οὐ μόνον τοῦ
ἑλληνικοῦ κειμένου, ἀλλὰ καὶ τῶν δύο τούτων μεταφράσεων. Δημοσιεύομεν
ἀνωτέρῳ τὸ σωζόμενον μέρος τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Λάμπρου, ὅπως
ο ἀναγνώσταί μας λάβωσι γνῶσιν τῆς μεθόδου καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ
Λάμπρος ἐσκέπτετο νὰ ἐκθέσῃ τὰ τῆς πρωθυπουργίας αὐτοῦ καὶ νοήσωσιν
ὅποσαν μεγάλην ἀπώλειαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἀποτε-
λεῖ ἡ μὴ συμπλήρωσις τῶν ἀπομνημονευμάτων τούτων τοῦ Λάμπρου. Τὸ
κειμενον ἐξετυπώθη ἄνευ οὐδεμιᾶς μεταβολῆς μὴ συμπληρωθέντων οἰδὲ
τῶν ὑπὸ τοῦ Λάμπρου καιαλειφθέντων κενῶν.

μεγίστους κινδύνους ὡς διάμεσος χώρᾳ κατὰ τὰς συρράξεις τὰς ἐπεκτεινομένας ὅπωςδῆποτε ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν Δύσιν, ἢ τὰνᾶ-
παλιν καὶ συμπαρασυρούσας αὐτὴν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν δίνην
τῶν πολεμικῶν γεγονότων, ἠδύνατο νὰ διδάξῃ μεθ' ἑποίας συνέ-
σεως ὠφείλον νὰ κυβερνηθῶσι τὰ κοινά, ὅπως μὴ ἡ Πατρίς ἡμῶν
εὐρεθῆ ἢ ἐκτεθειμένη εἰς κινδύνους ἀσκόπους ἢ ἀνωφελεῖς γάρ-
ριν συμφερόντων ἀλλοτρίων.

Ἡ ἱστορία ἠδύνατο νὰ διδάξῃ ὅποια πολιτικὴ ἀσύνετος ἠδύνατο
νὰ ἐπικρεμάσῃ εἰς τὴν πατρίδα ἀνήκεστα κακά. Πᾶς τις ἠδύνατο
ν' ἀναμνησθῆ ἐπὶ παραδείγματι, τῶν παραμονῶν τῆς ὑπὸ τοὺς Ρω-
μαίους ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος, ὅτε οἱ Ἕλληνες, διαρκούντων
τῶν ἐν Ῥώμῃ ἐμφυλίων πολέμων, ἐτάσσοντο ἐκάστοτε μοιραίως μετὰ
τῆς φατρίας ἐκείνης, ἣτις προώριστο νὰ ἡττηθῆ. Οὐδὲ ἠδύνατο ὁ μνή-
μων τῶν δέλτων τῆς ἱστορίας νὰ λησμονήσῃ τὴν μορφὴν ἐκείνην
τοῦ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις τυραννοῦντος τῶν Ἀθηνῶν Ἀριστίω-
νος, ἔστις

Δὲν εἶνε τοῦ παρόντος νὰ ἐξετάσω διὰ τίνας λόγους καὶ ἐνεκὰ
τῆς εὐθύνης τίνων ἢ Ἑλλάς τῶν ἡμερῶν ἡμῶν δὲν ἠκολούθησε πάν-
τοτε τὰ διδάγματα τὰ ἐκ τῆς ἱστορίας οὐ μόνον τῆς ἀρχαίας,
ἀλλὰ καὶ μάλιστα τῆς τῶν νεωτέρων χρόνων καὶ πῶς, χωρὶς μηδὲ
κατὰ κεραλίαν νὰ ποστῆ τῶν ἐθνικῶν αὐτῆς βλέψεων, ἀπεναντίας δὲ
ἀντίχρημα, ὅπως ἐπιδιώξῃ ταύτας τελεσφορώτερον, καὶ χωρὶς μη-
δαμῶς ν' ἀπαρνηθῆ τὰς πρὸς ἅπαντας τοὺς ἐκάστοτε εὐεργετή-
σαντας αὐτὴν ὑποχρεώσεις, δὲν ἀφέθη ἐλευθέρα νὰ συνδυάσῃ ταῦτα
πάντα σκοπίμως πρὸς πρόγραμμα πολιτικῆς τελείως ἀνεξαρτήτου
καὶ καθαρῶς καὶ μόνον ἑλληνικόν, τὸ πρόγραμμα ἀκριβῶς ἐκεῖνο,
ἔπερ ἀντεπροσώπευεν ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος.

Πάντες οἱ παροικοῦντες ἐν Ἱερουσαλήμ γινώσκουσι κεφαλαιω-
δῶς τοῦλάχιστον, τὴν παρ' ἡμῖν ἐξέλιξιν τὴν ἀγαθοῦσιν ἀπὸ τῆς
ἐν ἔτει 1915 ἀποχωρήσεως τοῦ κ. Ἐλευθ. Βενιζέλου ἐκ τῆς ἀρχῆς
εἰς τὴν ἀλληλοδιάδοχον ἀνάληψιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ κ. Δημητρίου Γού-
ναρη, τοῦ κ. Στεφάνου Σκουλούδη, μετὰ τῶν πρώην πρωθυπουργῶν,
καὶ τοῦ κ. Ἀλεξάνδρου Ζαῖμη. Ἐπὶ τούτου δ' ἐπεβλήθη διὰ τῆς ἀπὸ
8)21 Ἰουλ. 1916 διακοινώσεως τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεγνοήσεως.

πλήν τῆς Ἰταλίας, δηλωσάσης ἀποχὴν ἀπὸ ἀναμίξεως εἰς τὰ πράγματα τῆς Χώρας, ὡς ἐγγυητριῶν τῆς Ἑλλάδος Δυνάμεων, ἡ διεύθυνσις τῆς Βουλῆς τοῦ Δεκεμβρίου 1915, ἦν ἔμως ἔπειτα αὐταὶ αὐταὶ παρεκώλυσαν, καὶ μεταξὺ τῶν μέτρων, ὧν αἱ Δυνάμεις αὐταὶ «ἔδλεπον ἑαυτὰς ἠναγκασμένους νὰ πιπιτήσωσι τὴν ἄμεσον ἐφαρμογὴν» ἀπηγγέθη «ἡ ἄμεσος ἀντικατάστασις τῆς παρούσης κυβερνήσεως διὰ κυβερνήσεως ὑπηρεσιακῆς, ἄνευ πολιτικῆς χροιάς».¹

Συνωδὸς πρὸς τὴν τοιαύτην ἀπαίτησιν μετὰ τὴν ὑποβληθεῖσαν εἰς τὸν Ἀνακτα τῆ παραίτησιν τῆς κυβερνήσεως Ζαῖμη ἀνετέθη ἡ διεύθυνσις τῶν κοινῶν εἰς τὸν κ. Νικόλ. Καλογερόπουλον. Ἀλλὰ παρανοηθεῖσα δήλωσις αὐτοῦ, ἅμα ἀναλαβόντος τὴν ἀρχὴν, ὅτι ἡ ὑπ' αὐτὸν κυβέρνησις εἶχε χαρακτηρὰ πολιτικὸν καὶ ἡ εἰς αὐτὴν συμμετοχὴ δύο ὑπουργῶν θεωρουμένων ὡς ἐχόντων φρονήματα ἀντιστρατευόμενα εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Συνεννοήσεως, ἤγαγον εἰς τὴν ἀποχὴν πάσης ἐπαφῆς τῶν πρέσβειων αὐτῆς πρὸς τὴν κυβέρνησιν ταύτην. Ἀφ' ἑτέρου δέ, διαρκοῦντος τοῦ βραχυχρονίου αὐτῆς βίου ὁ κ. Βενιζέλος ἀνεχώρησε τῶν Ἀθηνῶν, συμπαραλαβὼν πλὴν ἄλλων δευτερευόντων αὐτοῦ ὁπαδῶν τὸν ναύαρχον κ. Παῦλον Κουντουριώτην καὶ τὸν ἀντιστράτηγον κ. Παναγιώτην Λαγκλῆν, συστήσας οὕτω τριανδρίαν ἀντιστρατευομένην εἰς τὸ ἔννομον καθεστῶς.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἡ κυβέρνησις Καλογεροπούλου ἠναγκάσθη νὰ ὑποβάλῃ τῆ τὴν παραίτησιν αὐτῆς. Τῆ δὲ 24 Σεπτεμβρίου ὥρα 2 μ.μ. καθ' ὃν χρόνον παρεθέριζον ἔτι ἐν Κηφισσιῶ, διὰ τηλεφωνήματος ἐκ τῶν ἀνακτόρων Ἀθηνῶν, εἰδοποιήθη νὰ κατέλθω τὸ ταχύτερον εἰς Ἀθήνας κατ' ἐντολήν τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως. Πράγματι δὲ κατήλθον διὰ τοῦ τρένου τῶν 3 μ. μ. καὶ περὶ τὴν 4 μ.μ. εὐρισκόμην ἐνώπιον τοῦ Ἀνακτος ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Βιβλιοθήκης.

— Θὰ ἔμαντεύσατε, μοι εἶπεν ὁ Βασιλεὺς, τὸν σκοπὸν δι' ὃν σὰς ἐκάλεσα.

— Οὐχί, ἀπίντησα, Μεγαλειότατε, ἀλλ' ἀνχίμενω προθύμους τὰς διαταγὰς Ὑμῶν.

— Μίαν μικρὰν χάριν ἔχω νὰ σὰς ζητήσω, ὑπέλαβε.

1. Διακοίνωσις τῆς 8)21 Ἰουνίου...

Καὶ ἀναστὰς προσέθηκε. Σὰς ἀναθέτω τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως.

— Καὶ λέγετε τοῦτο μικρὰν χάριν; Ἀπεναντίας εἶνε καθ' ἑλίου μὲν ὑπ' ἃς περιστάσεις εὕρισκόμεθα βαρύτετον φορτίον, ἔλως δὲ δυσδάστακτον ἰδίως δι' ἐμέ, οὐδέποτε ἀναμιχθέντα εἰς τὴν πολιτικὴν οὐδὲ παρεσκευασμένον πρὸς ἀνάληψιν τοιούτων ὑποχρεώσεων καὶ εὐθυνῶν.

Εἰς τὰ ἐπιχειρήματά μου ἀντέταξε τότε ὁ Βασιλεὺς—ἀναγκάζομαι καὶ ἄκων νὰ περιαυτολογήσω—τὴν διὰ μακροῦ χρόνου ἐπιδειχθεῖσαν φιλοπατρίαν μου, τὴν φιλεργίαν καὶ τὸν ζῆλον, μεθ' ὧν εὐρον πάντοτε ἐπιληφθῆ τῶν ἀνατεθεισῶν μοι δημοσίων λειτουργιῶν, τὴν εὐστροφίαν μεθ' ἧς ἐκάστοτε εἶχον παρακάμψει παρουσιασθείσας ἐν τοιαύταις περιστάσεσι δυσκολίας, τὴν ἐπιτυχίαν ἐν ὑπηρεσίαις, αἵτινες μετεῖχον χαρκτηῆρος διπλωματικοῦ.

Εἰς τὸν βασιλέα, ταῦτα λέγοντα, ἀντέταξα, ὅτι ἡ παρασκευὴ καὶ ἐκτέλεσις τῶν διεθνῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων τοῦ 1906, ἡ κατὰ τὰς δύο μου πρυτανείας ὀργάνωσις τῶν ἐν Ἀθήναις διεθνῶν συνεδρίων, τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τοῦ 1905, καὶ τοῦ τῶν Ἀνατολιστῶν τοῦ 1912, συμπετόντος μετὰ τῶν ἑορτῶν τῆς ἐβδομηκοστῆς πέμπτῆς ἀμφιετηρίδος τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἡ ὑπ' ἐμοῦ ἀντιπροσώπευσις τῆς Ἑλλάδος ἐν διαφόροις ἐπιστημονικοῖς συνεδρίοις ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, καὶ ἐπιτυχεῖς ἂν ἤθελον θεωρηθῆ, ἦσαν μικρὸν τι παραβλλόμεναι πρὸς τὰς δυσχερείας καὶ τὰς μεγάλας εὐθύνας, ἃς ἤθελε συνεπιφέρει ἡ ὑπ' ἐμοῦ ἀνάληψις τῆς κυβερνήσεως.

Ἀλλὰ τὸν βασιλέα δὲν διελάνθανον καὶ ἄλλαι μου ὑπηρεσίαι, ἃς ἐγίνωσκεν ἀπὸ μακρῶν ἐτῶν καὶ εἰς ἃς ἐστήριζε, καθ' ἃ μοι ἐδῆλωσε, πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων τὴν πρὸς με ἐμπιστοσύνην, τὴν ἐκφαινομένην διὰ τῆς ἀποφάσεως τῆς εἰς ἐμέ ἀναθέσεως τοῦ σχηματισμοῦ κυβερνήσεως.

Πράγματι τὸν Κωνσταντῖνον εἶχον γνῶρσει ἐκ τοῦ πλησίον τὸ πρῶτον τῷ 1895 κατὰ τὸν χρόνον τῆς παραμονῆς τῶν πρώτων διεθνῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων τοῦ 1896 ὡς Διάδοχον, προεδρεύοντα τῆς οἰκείας ἐπιτροπείας. Καὶ ἐνομίσθη μὲν καὶ ἀνεγράφη ἐν τῷ ξένφτύπῳ, ὅτι ἀνέλοδον τὴν ἀρχὴν, ὅτι εἶχον χρηματίσει καθηγητῆς

τοῦ Κωνσταντίνου ὡς Διαδόχου, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε ἀληθές. Ἄλλ' οὐχ ἦτονον κατὰ τὰ μακρὰ ἔτη ἀπὸ τοῦ 1896 μέχρι τοῦ 1917 μὲν εἶχε δοθῆ ἐπανεπιλημμένως καὶ συνεχῶς εὐκαιρία ὅπως, χρώμενος τῷ δικαίωματι τῆς ἀναλλοιώτου πρὸς Αὐτὸν πίστεως καὶ τῇ διαφορᾷ τῆς ἡλικίας, ὡς καὶ τῆς εὐχαριστήσεως, μεθ' ἧς ἐδλεπον τὸν ἀλησμόνητον Βασιλέα Γεώργιον παρακολουθοῦντα τὴν ἐμπιστοσύνην μεθ' ἧς μὲ περιέβαλλεν ὁ μέλλον νὰ βασιλεύσῃ υἱὸς αὐτοῦ, λάδῳ τὴν τιμὴν ἐν οὐκ ὀλίγαις καὶ σοβαραῖς περιστάσεσι νὰ συζητήσῃ ἐλευθέρως μετὰ τοῦ Διαδόχου τοῦ θρόνου τὰ ἐθνικὰ πράγματα. Κατὰ τοιαύτας δ' εὐκαιρίας, εἶαι μάλιστα ἡ ἐνεργὲς δραστηριότης Αὐτοῦ πρὸς συγκρότησιν ἀξιωμαχοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὴν ἰδιότητα γενικοῦ Ἀρχηγοῦ, ἡ στρατιωτικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1909 καὶ αἱ ὑπὲρ Μακεδονίας ἐνέργειαι, ὧν ζωηρῶς μετείχε, μὲ εἶχον πείσει ἀκραδάντως περὶ τοῦ ἐξάλλου αὐτοῦ πατριωτισμοῦ ἐξ ἑνός, ἐξ ἑτέρου δὲ περὶ τῆς προθυμίας, μεθ' ἧς παρτηκολούθει πᾶσαν ἀγαθὴν γνώμην ἀπὸ χρηστοῦ ἐκπηγάζουσαν συνειδότης καὶ τείνουσαν εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους. Ταχύτατος εἰς τὴν ἀντίληψιν, πρόσφορος εἰς τὴν παρακολούθησιν καὶ γνῶσιν καὶ τῶν ἐσχάτων λεπτομερειῶν περὶ τε τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων, εὐεπὴς καὶ ἐκχυτικός, ἦτο οὐχ ἦτονον πάντοτε πρόθυμος νὰκούῃ μᾶλλον ἢ νὰ λέγῃ καὶ παρασκευαζόμενος εἰς πρότυπον συνταγματικοῦ βασιλέως, οὐ μόνον ἀπέχετο παρὰ τὰ ὑπὸ τινων πιστευόμενα νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἰδίαν γνώμην αὐθιχρέτως, ἀλλὰ καὶ συγκατέδιδινεν οἷονεὶ νὰ διδάσκηται ὑπὸ τῶν θελόντων νὰ ὑποβάλλωσιν Αὐτῷ τὸ κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν ὀρθόν. Ἦτο πρὸ πάντων στρατιώτης, εἶνε ἀληθές. Καὶ περὶ οὐδεμίαν ὑπέχων εὐθύνην ἐπὶ ταῖς ἀτυχταῖς τοῦ πολέμου τοῦ 1897, δὲν ἐλησμόνευε ποτὲ τὴν ἦτταν καὶ παρεσκευάζετο νυχθημερὸν μελετῶν τὴν διὰ τῶν ὅπλων ἐκδίκησιν, προσωπικῶς φροντίζων περὶ τῆς ἐκγυμνάσεως καὶ ὀργανώσεως τοῦ στρατοῦ. Οὐδέποτε θᾶλτησμονήσῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καθ' ἣν, σπεύσας νὰ μεταβῶ πρὸς συνάντησιν Αὐτοῦ χάριν ἐπειγούσης ὑπηρεσίας τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, εἰς τὸ πεδίον τοῦ Γουδῆ, ὅπου προΐστατο τὸ φθινόπωρον τοῦ 1908 τῆς ἐκγυμνάσεως τῶν νεοσυλλέκτων ἀπὸ τινος ὑψώματι, μοι εἶπε μὲ ἀκτινοβόλοῦντας τοὺς ὀφθαλμούς. « Ἐχομεν θαυμάσιον

ὄλικόν, ἀρκεῖ νὰ μὲ ἀφήσωσι νὰ κάμω τὸν στρατὸν τὸν ὅποιον βου-
τάζομαι» Ἄλλοτε δὲ διερχόμενος ἐπὶ κεφαλῆς γυμναζομένου στρα-
τοῦ ἀπὸ τοῦ γραφείου τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, κειμένου τότε ἐν
τῇ οἰκίᾳ τοῦ Πανεπιστημίου, τῇ κειμένῃ παραπλεύρως τοῦ ζαχαρο-
πλαστείου Γιαννάκη, καὶ ἰδὼν με παρακολουθοῦντα τὴν ἀνεπιτυχῆ,
ἐκείνην παρέλασιν ἀπὸ τοῦ ἐξώστου, μοι εἶπεν ἔπειτα, ὅτε μὲ εἶδε
τὸ πρῶτον· «Θὰ ἐλυπήθητε βέβαια ἐκείνην τὴν ἡμέραν διὰ τὰ χά-
λια μας, ἀλλ' ἔλα θὰ διορθωθῶσι. Χρειαῖται μόνον θέλησις καὶ ἐρ-
γασίᾳ». Καὶ ἡ Ἑλλάς εἶδε πράγματι τῷ 1912 τὰ ποτελέσματα τῆς
θελήσεως καὶ ἐργασίας τοῦ Διαδόχου καὶ ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατοῦ.

Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἦτο στρατιώτης μόνον λόγῳ καὶ
ἔργῳ. Πρὸς τὰς στρατιωτικὰς αὐτοῦ ἀρετὰς καὶ τό, κατὰ Πλούταρ-
χον εἶπεν, «Δώριον καὶ ἀληθινόν», τῆς στρατιωτικῆς τοῦ φύσεως,
δίκην ἄλλου Καλλικρατίδα, συνεδύαζε τὴν διαύγειαν πολιτικῆς
διαισθήσεως. Ἀρκεῖ νὰ παραθέσω, ὅτι ἐαρινὴν τινα ἡμέραν κατὰ
τὴν μακρὰν διάρκειαν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ δι' ἀνταρτικῶν ἐμάχων
ἐνεργειῶν, ὧν παρακολούθει καὶ συνδιτύθινε τὰς ἐσχάτας λεπτομε-
ρείας μέχρι τῆς ὑποδείξεως καὶ προκρίσεως ἐνὸς ἢ ἄλλου ὑπαξιωμα-
τικοῦ ἐκ τῶν ἀποσταλησομένων εἰς τὴν περιμάχητον γῶραν, καθε-
μένους ἐν τινὶ σκιάδι τοῦ διαδοχικοῦ ἀνακτόρου προκατέλαβεν ἡμᾶς.
λησμονήσαντας ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν μέσῳ πατριωτικῶν ὁμιλιῶν, ἡ ὥρα
τοῦ μεσημβρινοῦ προγεύματος, ἕως ἢ Α. Μ. ἢ Βασιλίσσα, καταβᾶτα
εἰς τὸν κήπον, ὑπέμνησεν, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἀναμένεται εἰς τὸ ἐστια-
τόριον. Ἄλλ' εἶπεν οὐχ ἤττον, ὅτι δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ σπεύσωμεν.
εὐθὺς ὡς εἶδε τὸν Βασιλέα κρατοῦντα ἀνὰ χειρας χάρτην, ὅν εἶχε
συμπαράλαβει ἐκ τοῦ γραφείου· του πρὸ τῆς εἰς τὸν κήπον καταβᾶ-
σεως ἡμῶν. Ἐπὶ τοῦ χάρτου ἐκείνου ἐκθέτων μοι ἐν συνδυασμῷ
πολιτικῶν ἅμα καὶ στρατιωτικῶν ἐπιχειρημάτων τὰς προαισθήσεις
του περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, εἰς ἣς τὰς ἐνερ-
γείας ἡμῶν ἀναμεμιγμένος, μοι ἔδειξεν ὡς σύνορα τοῦ μέλλοντος
ἡμῶν κράτους, δταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, ἀκριβῶς ἐκεῖνα, ἅτινα διέγραψεν
μετ' ὀλίγα ἔτη ἡ νικηφόρος Αὐτοῦ σπάθη.

Ἐν δὲ τῷ πολιτικῷ αὐτοῦ προγράμματι ἐν καὶ μόνον εἶχε σύ-
υτιμα, τὴν προαγωγὴν τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ συγγενι-

κὸς αὐτοῦ σύνδεσμος πρὸς τὸν γερμανικὸν αὐτοκρατορικὸν οἶκον οὐδαμῶς ἐπέδρα ἐπ' αὐτοῦ, καθ' ἃ οὐδεμίαν ἐπέμβασιν ἢ ἀνάμιξιν τῆς βασιλείσης Σοφίας διέδλεπέ τις ἐν τοῖς πολιτικοῖς πράγμασι τῆς χώρας. Ἡ βασίλισσα περιωρίζετο πάντοτε εἰς τὰ ἔργα κοινωνικῆς προνοίας καὶ ἀστικῆς καλαισθησίας. Ἦθελε γὰρ εἶνε ἡ βασίλισσα τοῦ ἐλέους, τῶν συσαιτίων, τῶν δένδρων καὶ .. Τὸ ἰδεῶδες αὐτῆς ἦτο ὁ χορτασμός τοῦ πτωχοῦ, ἡ ἀναδάσπισις τῆς χώρας, ὁ διπλασιασμός τῆς Ἑλληνικῆς οἰκογενείας διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς γυναικὸς καὶ ἐντεῦθεν ἡ στερέωσις τῆς οἰκογενειακῆς ἰθικῆς. Ἐξαρὶν τοῦ προγράμματος τούτου ἐργάζετο ὅλην τὴν ἡμέραν, συγκαλοῦσα συνεδρίας, μεριμνῶσα αὐτῇ περὶ πάντων μέχρι καὶ τῶν λεπτομερειῶν, προϊσταμένη τῶν συνεργαζομένων ἐν ταῖς συγκαλούμεναις συνεδρίασι. Ἄν ἤθελέ τις εἶπει, ὅτι περὶ πάντα ταῦτα ἡσχολεῖτο μετ' ἐνθουσιασμοῦ, δὲν θὰ ἔλεγε τὸ ἀκριδές, διότι ἐν τῇ θέρμῃ τοῦ μετ' ἐμπνεύσεως συλληφθέντος καὶ σθεναρῶς ἐπιδιωκομένου σκοποῦ ἐπεκράτει ὁ καταλογισμός, καὶ ὁ ἐνθεὸς ζήλος συνεδύαζετο πρὸς ψύχραιμον σκοπιμότητα, πρὸς σύστημα ἐκ τῶν προτέρων κεκανονισμένον, πρὸς μέθοδον καὶ μελέτην ἀσφαλῶς διαγεγραμμένην. Συνεδριάζουσα καὶ συσκεπτομένη δὲν ἀφηρπάζετο ὑπὸ λόγων πυρίνων καὶ δὲν ἐξετρέπετο εἰς διθυράμβους, ἀλλ' ἀπέδλεπεν εἰς τὰ πράγματα καὶ ἡ πλουτοδότις αὐτῆς βασιλικὴ χεὶρ συνώδευεν ἡσύχως τὴν ἡρεμὸν κίνησιν τῶν χειλέων καὶ τὴν εὐσταλῆ ἀκτινοβολίαν τῶν ὀφθαλμῶν, δίκην ἄλλης τινὸς ράβδου διευθυντοῦ ὀρχήστρας, κανονίζοντος τοὺς ρυθμοὺς πολυσυνθέτου μελωδίας. Διὰ τοῦτο πᾶν τὸ ὑπ' αὐτῆς τεθὲν εἰς ἐνέργειαν, ἐνεῖχεν ἐν ἑαυτῷ, ἕνεκα τῆς τελείας ὀργανώσεως, τὰς βάσεις τελείας ἐπιτυχίας.

Ὡς ἡ βασίλισσα δὲν ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ ἔργα τοῦ βασιλέως, οὕτως καὶ ὁ ἀναξ δὲν ἐπενέβαινε εἰς τὴν εὐεργετικὴν δράσιν ἐκείνης. Οὕτως ὁ εἰς συνεπλήρου αὐτοτελῶς τὸν ἄλλον. Ἡ ἀνύψωσις τοῦ λαοῦ ἐπεδιώκετο ἐν τῷ βασιλικῷ οἴκῳ διὰ δύο διαφόρων τρόπων, συντελούντων εἰς τὸν αὐτὸν ὑψηλὸν σκοπὸν τῆς ἀνορθώσεως τοῦ ἔθνους διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων καὶ ἐλληνοπρεπῶς, ἄνευ ἀποσκιρτήσεως ἀπὸ τοῦ ἰδιάζοντος ἐθνικοῦ χαρακτήρος. Ἐκάτερος τῶν βασιλικῶν συζύγων ἠδύνατο γὰρ ἐπαναλάβῃ ὀλίγον μεταρ-

ρυθμιζόμενον τὸ τοῦ Τερεντίου(;) «Graecus sum et nihil . . . me alienum puto» «Ἕλληγν εἶμι καὶ οὐδὲν τὸ . . . κρίνω ἀλλότριον ἑμαυτοῦ». Ὅτι δὲ ὁ Βασιλεὺς ἦτο Ἕλληγν καὶ μόνον Ἕλληγν κατεφαίνετο ἐκ πάσης αὐτοῦ ὀμιλίας, ἐκ πάσης αὐτοῦ ἐνεργείας. Τοιοῦτον ἐγνώρισχν τὰ στρατόπεδα τὸν δημοκρατικὸν βασιλέα τὸν συγκαταβαίνοντα μέχρι τοῦ ἐσχάτου τῶν στρατιωτῶν. Ἐν τοιαύτῃ ἐννοίᾳ ἔγεινεγν ὁ κουμπάρος τοῦ στρατευομένου λαοῦ Του, ὁ ἀνάδοχος τῶν ὀγδῶν τέκνων τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, σ.φώτατα διαγνός ότι ἡ πολυτεκνία εἶνε μία τῶν κυριωτέρων πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσιῶν. Τοῦναντίον ἡ ἀποφυγή τοῦ γάμου καὶ τῆς τεκνογονίας συνεπήγαγεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πρὸς τοὺς Ρωμαίους συγκρούσεως τὴν ὑποδούλωσιν τοῦ Ἔθνους, ὡς μαρτυρεῖ ὁ βαθύνους ἱστορικὸς Πολύβιος, οὐ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν ἐνεθυμήθησαν Γαλάται μελετηται μετὰ τὸν ἀτυχῆ πρὸς τοὺς Γερμανοὺς πόλεμον τοῦ 1870, ἀλλὰ χωρὶς νὰ δυνηθῶσιν ἐπωφελοῦμενοι τὸ δίδαγμα νὰ γάγωσιν ἐντὸς τεσσαρακονταετίας καὶ πλέον μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1915 ἀρξαμένου πολέμου εἰς αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Γαλλίας κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Γερμανίαν, κατορθώσασαν διὰ τῆς πολυγονίας νὰντιτάξῃ ἐναντίον τοῦ πολεμίου πολὺ περισσοτέρας λόγχας.

Πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τοῦ καθαρῶς ἑλληγνικοῦ φρονήματος τοῦ βασιλέως ἀρκεῖτω ἐν, ἀλλ' ἐπιφανὲς παράδειγμα. Παρέτυχον ἐν τοῖς ἀνακτόροις τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ὁ πρεσβευτῆς τῆς Σερβίας κ. Μπαλούχιτς (;) εἶχεν